

НАРОДНА ВЛАСТ У ЦРНОЈ ГОРИ И РЈЕШАВАЊЕ ПРИВРЕДНИХ ПИТАЊА И ЊЕН ДОПРИНОС ПОБЈЕДИ НАД ФАШИЗМОМ 1941–1945.

Досадацања исцјраживања и думети историографије о големим напорима које је чинио обичан човјек – сељак одузимајући последњи залогаш од својих устију, дајући га борцу партизану који се храбро борио за ослобођење свога народа од италијанско-њемачког окупатора нијесу била нијш доволна нијш адекватна том подвигу који је извео највећи дио народа стварајући материјалне услове да се та борба доведе до свог циља – побједе над фашизмом. То као и још нека друга питања из економске историје Народноослободилачког рата недовољно су обрађена, јер је највећи број историчара био окренут њолишничкој односно историји Партије и радничкој њокрепаш.

Основно питање које се решава у сваком рату јесте како доћи до побједе. Постизање тог циља тијесно је повезано са стварањем материјалне основе без које се не може остварити побједа.

КПЈ је као организатор и предводник Народноослободилачког рата 1941–1945, поступајући по начелима „Манифеста Комунистичке партије“ о томе да је први корак у радничкој револуцији подизање пролетаријата у владајућу класу, почела већ током рата да постепено осваја политичку власт оснивајући и на ослобођеној и на неослобођеној територији органе власти – народноослободилачке одборе.

На основу рецентних необјављених и објављених извора приказаћемо само дио активности народне власти на рјешавању економских питања у Црној Гори 1941–1945.

Рад народноослободилачких одбора у Црној Гори у том периоду био је веома велик и садржајно разноврстан.

Осим народноослободилачких одбора који су организовали економски живот на ослобођеној територији формиран је и орган који је био у њиховом саставу или самосталан – Народнослободилачки фонд. У Црној Гори одбори НОФ-а почели су се формирати и прије 13-јулског устанка 1941. Ови одбори формирају се од ранијих организација Црвене помоћи, односно Народне помоћи и непосредно. Они су били сеоског и општинског нивоа, а тек инструкцијом ПК од 26. октобра 1941. тражи се да се именују срески одбори НОФ-а и да се изаберу сеоски и општински одбори тамо гдје до тада нијесу били именовани. Први одбори НОФ-а формирају се прије јулског устанка у приобалним мјестима Боке которске и на подручју бивших срезова подгоричког и никшићког. Рад одбора сводио се углавном на при-

купљању потрепштина за НОП, бригу о избјеглицама из Херцеговине, Војводине и Метохије, о затвореницима и на друге послове.

У почетку су одбори НОФ-а били погрешно сматрани органима власти, што се види из закључака са савјетовања ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак од 7. децембра 1941. у којима се каже: „Та грешка била је последица схватања да одбори НОФ-а треба да врше функцију која уствари припада НОО, као органима народне власти, а није, што је једино правилно НОФ схваћен само као један одсјек, економски НОО. Постојећи одбори НОФ-а треба да се, уз извјесне измјене у погледу чланова (ако су такве измјене потребне, односно допуне), претворе у народноослободилачке одборе, што објавити народу и урадити уз његов пристанак на конференцијама итд. Изабрани одбор НОФ-а укључити у народноослободилачке одборе у којима ће одбори НОФ радити по економској линији као једно одјељење.¹

У народноослободилачке фондове сливали су се приходи из разних извора и у разним облицима. Најважнији извори прихода били су добровољна давања народа, затим приходи од реквизиције и конфискације, заплјена имовине сарадника непријатеља, касније од зајмова итд. Облици прихода НОФ-а били су у новцу и натура. О изворима и врстама намирница из којих су се и којима су се снабдијевали НОФ најбоље показује примјер о снабдијевању јединица које су се спремале за напад на Пљевља, 1. децембра 1941. Срески НОО на Жабљаку утрошио је за два дана за исхрану 1.783 борца: „738 kg брашна јечмена и 1.250 kg хљеба који је народ приложио; 159 комада шиљежи, око 1.883 kg меса; од тога броја 46 шиљежи из Пивског фонда (НОФ). Остало је купљено од сељака на Жабљаку. Поред тога утрошено је 80 kg макарона, од којих 60 kg од летошњег плијена од окупатора, а 20 kg од хране конфисковане од народних непријатеља, као и 380 kg кромпира. На дан 1. децембра било је у магацину у Жабљаку 1.555 kg усољеног меса од 93 шиљежи која су заплијењена, а остатак је купљен у сељака на пазару“.² Уочава се да су извори снабдијевања НОФ, односно НОО, били различити: добровољни прилози народа, куповина од сељака на пазару, плијен од окупатора.

Приходи НОФ задовољавали су у првом реду потребе снабдијевања партизанских јединица (у храни, одјећи, санитарском материјалу итд.) и необезбијеженог становништва у позадини. Расподјелу тих прихода вршили су народноослободилачки одбори, као органи нове власти на ослобођеној територији. Према томе, Народноослободилачки фонд се јавља као први организовани облик општенародне имовине. Без обзира што се у појединим крајевима Југославије НОФ формирају под разним именима (као народни фонд, национални фонд и сл.) у саставу НО одбора или самостално, или као органи власти уопште, они су имали свуда исти

¹ *Зборник НОР-а*, том III, књ. IV, док. 10, 59.

² *Зборник НОР-а*, том IV, књ. I, 266.

карактер, исте изворе прихода и исте функције. Народноослободилачки фонд био је илегалан и налазио се под руководством партијске организације на окупираној територији.

Све до Фочанских прописа из фебруара 1942. није било јединствених упутстава о раду НОФ-а, за читаву територију Југославије. Прије тога било је само партијских директива о НОФ. Врховни штаб издао је тада у Фочи прва упутства под насловом „Задачи и устројство народноослободилачких одбора“ и „објашњења и упутства за рад народноослободилачких одбора у ослобођеним крајевима“.

У последњем акту се каже: „Код сваког општинског НОО-а мора постојати Народноослободилачки фонд“³. Ови прописи одређују да „сва заплена имовина покретна, непокретна, постаје народном својином и улази у НОФ, дакле, налази се под управом НОО-а“⁴.

Принципи из овог документа ушли су касније и у наредбу Врховног штаба о изборима за НО одборе од септембра 1942.

У овим документима се истиче да заплијењеном имовином народних непријатеља привремено рукују војне власти, ако нема НОО, односно ако нијесу били формирани. Под војну управу овим прописима стављене су све државне зграде и имања, жељезнице, рудници, путеви, мостови, фабрике и већа предузећа, радионице које раде за војску, болнице и апотеке. У документима се наводи ко се све сматрао народним непријатељем чија имовина подлијеже заплјени у корист народа: активне усташе и њихови помагачи и организатори и сви они који су служили окупатору (шпијуни, достављачи, курири, агитатори), дезертери из НОВ итд.

Тако се у току народноослободилачке борбе јавио специфичан извор прихода – конфискација имовине народних непријатеља као допунска казна за колаборацију, која се примјењивала и као самостална мјера у случају одсутности власника. Друштвено-политички значај конфискације био је већи од њеног економског значаја, мада он није био мали, нарочито крајем рата.

Конфискација је била казна коју су изрицале војне власти или војни судови у току рата, а редовни судови касније. Конфискацији је морао присуствовати један члан НОО који је водио рачуна да се члану породице изда уредна конфискациона признаница. Конфискација није била привремена мјера развлашћења буржоазије и она се није мијењала у току рата, већ је спровођена онако како је 1941. замишљена, а таква је остала и послије ослобођења, уз незнатну измјену поступка.

У условима борбе за национално ослобођење и окупљање свих антифашистичких снага у земљи за борбу против окупатора и квислинга, НОП није давао класно обиљежје конфискацији иако је она у суштини

³ *Документи о развоју народне власици*, сабрао и уредио др Леон Гершковић, „Промисла“ Београд, 1948, 34.

⁴ *Истио*, 36.

била класно мотивисана. У изјави Главног штаба НОВ и ПОЈ и АВНОЈ-а од 8. фебруара 1943, штавише гарантује се „неприкосновеност приватне својине“ и „пуна могућност самоиницијативе у индустрији, трговини и пољопривреди“⁵.

Ни на Другом засиједању АВНОЈ-а новембра 1943. руководеће снаге НОП-а нијесу поставиле питање економских промјена. Разлог томе била је потреба јачања антифашистичких снага и њиховог усмјеравања на борбу против окупатора.

Специфичан пут постепеног развијања револуције показивао се и у етапним циљевима НОБ-а. Тактика водеће снаге револуције КПЈ била је у прикривању многих својих циљева, али у току извођења револуције они су се постепено откривали масама, зависно од услова који су постепено сазријевали. Тако КПЈ, због унутрашњих и спољашњих разлога, није иступала са отвореним паролама о социјалистичкој револуцији. Уосталом и КПЈ је цијело вријеме рата била „прикривена“. Спољашњи узрок био је непријатељски став западних савезника према народнослободилачкој борби, као и међународни односи СССР и западних сила, што говори о јаком присуству спољних фактора у збивањима мале земље.

Стога се КПЈ није изјашњавала за политику масовне експропријације, што у условима 1941–1944. године не би произвело никакав економски ефекат.

У анализи докумената из Црне Горе задржаћемо се на пословима које су нови органи народне власти, обављали у то вријеме у Црној Гори. То су били исти послови које су ови органи обављали и у осталим крајевима Југославије, са специфичностима које су се јављале на црногорском простору.

Упоредо с организационим развојем НОО растао је и обим задатака које је обављала нова власт. Задаци су били разноврсни и задирали су у све области људске дјелатности. Виши НОО већ су у почетку устанка извршили подјелу рада ради лакшег сагледавања настале проблематике у појединој области и бржег предузимања мјера за отклањање потешкоћа. Тако су срески НОО Колашина, Берана и Андријевице, имали већ 1941. године секције на чијем челу је стајао члан одбора – одборник. Ови одбори имали су више секција, међу којима и економску.

Документи првих НОО у Црној Гори указују на питања која су одбори рјешавали: исхрану партизанских јединица, избјеглица и сиротиње; начин прикупљања и чувања хране и организацију и спровођење озиме сјетве.

За прикупљање и чување хране и за организацију исхране војске и народа највише су били ангажовани срески НОО. Они су тачно знали колико има кућа у селу које се могу саме прехранити, колики је број домаћинства са вишком хране, колико је сиромашних домаћинства итд. На сеоским је одборима, дакле, лежао главни терет посла око исхране.

⁵ *Истио*, 140.

Обично су одборници дежурали у сједишту одбора и на лицу мјеста рјешавали проблеме.

Осим пољопривредних производа прикупљани су и индустријски артикли, као што су: сапун, шибице, со, шећер и сл.⁶

Све то указује на важност улоге одбора коју су они већ тада одиграли у економском снабдијевању НОВ.

Поред сакупљања хране, одјеће, обуће, у јесен 1941. НОО на ослобођеној територији почели су се старати да се засије сва земља, укључујући и ону напуштену. Имућни сељаци су били обавезни да теглећом стоком помогну сиромашнима. Тако се у наредби бр. 12 од 8. марта 1942, општине бањанске каже: „Наше настојање у току пољопривредних радова овога прољећа, љета, јесени, ићи ће у том правцу да ниједан педаљ земље не остане необрађен. Нико неће остати да не ради колико може. Извршиће се пуна мобилизација свих радних снага и земља се мора искористити тако да дадне колико се то највише може“.⁷

Народноослободилачки одбори на ослобођеној територији за потребе становништва организују локална тржишта да би се ово становништво могло снабдијевати пољопривредним и индустријским производима. Тако су НОО почели рјешавати питања бојкота тржишта у окупираним градовима; забране шверца на ослобођеној територији; организације локалних пијаца и контроле цијена и начина плаћања производа.

Бојкот тржишта у окупираним градовима био је задатак који су НОО рјешавали уз помоћ војске, масовних организација и народа током читавог рата. Био је то, у извјесном смислу, облик економског рата. Да би спријечили шверц, НОО су настојали да се трговина између села и града одвија под њиховом контролом, мимо градских тржишта. Трговина се одвијала тако да су се пољопривредни производи замјењивали за индустријску робу. Да би се размјена производа могла несметано обављати, поједини НОО су почели сређивати локална тржишта: одређивали су сајамска мјеста и дане када ће се размјењивати роба. Одбори су предузимали мјере да се трговина прошири на Санџак, Херцеговину и Албанију. У томе су се истицали Срески НОО у Цетињу, Голијски НОО, НОО општине бањанске, као и НОО у Зети.

У Црној Гори се трговало углавном размјеном производа, а као платежна средства употребљавали су се: лира, сребрни динар, албански лек, њемачка марка, куна и др.

Развојем и нормативном доградњом народне власти послвије I и II засиједања АВНОЈ-а и I и II засиједања ЗАВНО-а Црне Горе и Боке почео је процес шире изградње привредних органа у НОО.

⁶ Извјештај Комитета КПЈ за подгорички срез од 11. XII 1941. *Зборник НОР-а*, Београд 1950, том III, књ. I, док. 127, 194.

⁷ *Зборник НОР-а*, том III, књ. 2, док. 140, 298.

Упутством за организацију и рад народноослободилачких одбора, које је донио Извршни одбор ЗАВНО-а Црне Горе и Боке 26. новембра 1943. године⁸, било је прописано да ради успјешнијег извршавања послова, народноослободилачки одбори, нарочито срески, морају извршити подјелу рада на поједине одсјеке, према врсти и природи послова. Тако су, поред других, формиран и привредно-финансијски одсјеци чији је задатак био, у првом реду, исхрана Народноослободилачке војске и становништва. У случају да добровољна давања народа нијесу могла подмирити потребе за исхраном, приступало се конфискацији хране. Осим тих мјера НОО су под својом управом имали и сва привредна предузећа, трговину и саобраћајна средства на својој територији. Старали су се да оживе привредну производњу и промет оспособљавајући занатска и индустријска предузећа, а отварањем и оживљавањем пијаца омогућаван је живљи промет робе и размјене добара путем трампе. НОО су, такође, водили рачуна о томе да цијене сувише не расту, па су их максимизирали и сводили их на правичну висину.

Током 1944. године органи народне власти који су постојали при НОО и старали се о привредним питањима добили су новим нормативним рјешењима и нове задатке, као што су прикупљање података о стању појединих привредних објеката како би се по ослобођењу земље могла извршити њихова обнова, итд. При Предсједништву ЦАСНО-а јула 1944. формирано је шест одјељења за област привреде и то: за народну привреду и финансије, економску обнову, социјалну заштиту, исхрану, грађевине и за шуме и руде. Одлуком Предсједништва ЦАСНО-а од 27. децембра 1944. ова одјељења трансформисана су у повјереништва, а дотадашњи одсјеци при среским НОО претворени у одјељења која су се дијелила на одсјеке, односно пододсјеке или на одјелке.

При извршним одборима сеоских и општинских НОО постојали су привредни, трговински и социјални одсјеци. Упутством Извршног одбора ЗАВНО-а Црне Горе и Боке од 11. марта 1944. за рад привредно-финансијских одсјека при НОО⁹ образоване су при свим среским и општинским НОО привредне комисије као помоћни и савјетодавни органи одбора. Ове комисије су се састојале од три члана. У сеоском НОО један члан је био одговоран за привредни сектор рада. У дјелокругу рада привредне комисије били су сљедећи послови: обрада земље и све што је са тим у вези (правилна расподјела људске и сточне радне снаге, прикупљање и правилна расподјела пољопривредног алата, набавка и расподјела сјемена итд., снабдијевање НОВ, помоћ сиротињи, стварање општинских магацина, размјена, стварање и организовање рада у занатским и

⁸ *ЗАВНО Црне Горе и Боке*, збирка докумената, одабрао и уредио Зоран Лакић, Титоград 1963, док. 28, 9.

⁹ Архив Историјског института Титоград, IX 1–28.

индустријским предузећима, сузбијање расипништва и статистички извјештаји).

Осим снабдијевања НОВ-а и позадине, прехране сиромашног становништва НОО заједно са фондовима од првих устаничких дана у Црној Гори раде на реквизицији или заплјени најчешће хране којом је требало прехранити бројно сиромашно становништво у Црној Гори. Реквизиција је била извор прихода током читавог НОБ-а. Добровољни прилози рано су постали недовољни за прехрану бројне војске, избјеглица које су се слијевале у Црну Гору из разних крајева Југославије, а нарочито из Метохије, затим партизанских болница итд., па је већ у упутствима Острошке скупштине од 16. фебруара 1942. године¹⁰ реквизицији била поклоњена велика пажња. Упутствима се захтијева да сеоски и општински НОО прикупе податке о броју чланова и имовном стању свих домаћинстава. Пошто би се извршио попис стоке, реквизиција би се обављала на овај начин: „Власнику који има 15 до 25 оваца узимати једну, а на сваких даљих 10 оваца реквирира се још по једна“.¹¹ Међутим, НОО се оставља могућност да могу поједине случајеве да цијене по слободном увјерењу, држећи се принципа „да нико не смије да умре од глади док трају средства о којима је ријеч“.¹²

Покрајински НОО за Црну Гору и Боку у Упутству даље захтијева да општински НОО узму сва манастирска, црквена и задужбена имања под своју управу. У том смислу НОО општине бањанске 17. марта 1942. доноси одлуку о забрани давања земље под наполицу и начину коришћења манастирских имања.¹³

Том одлуком захтијева се од среских НОО да манастирску земљу додијеле најсиромашнијим породицама или да се она заједнички обради у корист НОВ-а. Да би се на читавом подручју Црне Горе и Боке спроводили јединствени критеријуми приликом реквизиције, Извршни одбор ЗАВНО-а Црне Горе и Боке донио је 11. марта 1944. Упутство о раду привредно-финансијских одсјека у коме се говори о начину утврђивања реквизиционе основе намирница према житу.¹⁴

У Упутству се каже „да би се та основаца добила, треба узети овај однос вриједности: један комад ситне стоке 20 kg жита; 1 kg сувог меса 3 kg жита“. Упутство је допунио Извршни одбор 27. марта 1944. слједећим артиклима: „1 kg дувана 15 kg жита, 1 kg кајмака 5 kg жита, 1 kg сира – 3 kg жита, 1 литар ракије 3 kg жита, 1 литар виша – 1,5 kg жита, једна обична кошница пчела, 20 kg жита и 1 вјештачка кошница пчела – 40 kg жита.“¹⁵ Сачуване су свеске појединих НОО, на примјер НОО општине

¹⁰ *Зборник НОР*, том III, књ. II, док. 79.

¹¹ *Исјо*, 165 и 166.

¹² *Исјо*, 166.

¹³ *Исјо*, 376.

¹⁴ *ЗАВНО Црне Горе и Боке*, збирка докумената, одабрао и уредио Зоран Лакић, Титоград 1963, док. 51.

¹⁵ *Исјо*, 165.

у Бањанима, у које су унесене потврде о реквирираним количинама хране. На свакој потврди налази се име и презиме особе којој је храна реквирирана, количина установљених вишкова и потписи органа који је спроводио реквизицију.

Мјере реквизиције стално су допуњаване тако да средином 1944. Предсједништво ЦАСНО-а, односно Одјељења за исхрану, тражи од свих среских НОО да све засијане површине које су напустили народни непријатељи, а на којима се не налази нико од власника, треба да се користе 100% за потребе НОВ-а. За земљу коју су народни непријатељи напустили, а коју је одбранила њихова родбина или сусједи, потребно је тим породицама оставити дио према уобичајеном правилу о давању земље под аренду. За посједе чији су власници одбјегли, а које су обрадили и засијали НОО, захтијева се да се сва љетина стави на располагање надлежним војним властима. Од љетине која се добија са посједа које су обрадили и засијали родбина, сељаци и НОО ради указивања помоћи сиротињи НОО добили су 30%.¹⁶ Код четничких породица реквизиција је вршена према стопи која се кретала од 20 до 50%¹⁷ свих прихода од жетве у 1944. Међутим, при спровођењу тих мјера вођено је рачуна о броју чланова породице, нарочито броју ситне дјеце, тако да им је остављено довољно хране до наредне жетве.

Сваки срески НОО стварао је мјесечни „буџет“ у реквизицији намирница. Од реквизиције је ишло за исхрану војске 70%, а за исхрану сиромашног становништва 30%. У периоду од III до IV засједања ЦАСНО-а (14. јул 1944–15. април 1945) реквирирано је на подручју Црне Горе, према непотпуним подацима, само за војне јединице 170 вагона жита, 195 вагона меса, 70 вагона кромпира, 12.724 kg пасуља, 32.872 kg варива, 1.000 kg дувана.¹⁸

У листу „Ријеч слободе“ из 1944. године каже се да је за прве три године рата шавнички срез дао за НОВ 680.000 kg жита, 1.115.000 kg меса, 250.000 kg кромпира и 1.368 kg пасуља.¹⁹

Поједини срезови били су задужени од највишег органа народне власти ЦАСНО-а да дају већу реквизицију намирница од других срезова који су били сиромашнији. Тако је подгоричком и даниловградском срезу одлуком ЦАСНО-а било разрезано да дају 32 вагона жита, преко 6 вагона меса и 15 вагона сјемена.

Даниловградски срез је реквизицијом од 1. октобра 1944. до 10. јануара 1945. године дао 308.850 kg жита и 204.182 kg меса.²⁰ Друга значајна мјера примјењивана у току и после рата према народним непријатељима

¹⁶ Зоран Лакић, *н. д.*, док. 31, 145 и 147.

¹⁷ *Истио*, док. 39, стр. 159.

¹⁸ *Истио*, док. 257, стр. 484.

¹⁹ *Ријеч Слободе* је 1944, издавао ЗАВНО Црне Горе и Боке.

²⁰ *Побједа*, 28. I 1945.

била је конфискација њихове имовине. Од докумената органа власти у Црној Гори, истичемо извјештај граховског НОО од 14. фебруара 1942. У њему се наводе имена особа којима је конфискована имовина, али се каже да се водило рачуна да се члановима њихових породица осигура животни минимум.²¹ Према томе, конфискација није смјела да погађа чланове породице, јер је било важно начело личне одговорности.

Конфискација на југословенском простору представљала је основ за стварање прве друштвене својине, па према томе и основе за промјену економских односа.

Масовна конфискација у Југославији започела је доношењем одлуке Предсједништва АВНОЈ-а 21. новембра 1944. године.²² Том одлуком извршена је конфискација трију категорија имовине. Чланом 1. прелазила је у државну својину „сва имовина Немачког Рајха и његових држављана која се налази на територији Југославије; сва имовина лица немачке народности, изузев Немаца, који су се борили у редовима НОВ-а и ПОЈ или су поданици неутралних држава, а нису се држали непријатељски за вријеме окупације; сва имовина ратних злочинаца и њихових помагача, без обзира на њихово држављанство, имовина сваког лица које је пресудом грађанских или војних судова осуђено на губитак имовине у корист државе“.²³

Одлуком је прецизирано што се све треба сматрати имовином, па се каже „непокретна добра, покретна добра и права, као земљишни посједи, куће, намјештај, шуме, рударска права, предузећа са свим постројењима и залихама, хартије од вриједности, драгоцености, удјели, акције друштва, удружења сваке врсте, фондови, права уживања, сваковрсна прометна средства, потраживања, учествовања у радњама и предузећима, ауторска права, права индустријске својине, као и сва права на напред поменуте предмете“.²⁴

Том одлуком стављена је под секвестар имовина која је под притиском окупационих власти била прешла у својину трећих лица. Углавном се то односило на јеврејску имовину. Под секвестар стављена је имовина грађана који су за вријеме окупације били присилно одведени у иностранство или су емигрирали. Секвестрацијом није се мијењала власничка основа, али се узимањем акумулације и државном пословном контролом постигао исти резултат као при конфискацији.

За управљање имовином добијеном на тај начин на основу поменуте одлуке основана је при Повјереништву за индустрију и трговину НКОЈ-а Савезна управа народних добара.

²¹ Архив Војноисторијског института, Београд, бр. рек. 21/1, бр. 19. к. 1958.

²² *Службени лист ДФЈ*, бр. 2/1945.

²³ *Истио*.

²⁴ *Истио*.

Осим конфискације као најзначајније мјере у стварању државне својине, низом мјера НОО су ограничавали приватну својину. Проглашен је мораторијум за плаћање кирија и извршавање новчаних обавеза. Укинути су заостали експлоататорски облици разних феудално-капиталистичких ренти, давања, наполице. Тако су НОО у Црној Гори и Боки 1942. године укинули наполичарство и ослободили сиромашно становништво свих ранијих обавеза насталих у дотадашњим економским односима између беземљаша и богатих сељака.

НОО су оснивали задруге за набавку разних производа и снабдијевање становништва. Таква једна набављачка задруга, коју је основао НОО бањанске општине у Велимљу, продавала је набављене артикле уз минималну зараду. Почетна обртна средства осигуравао је НОО, али је позвао становништво да расположива новчана средства уложи у задругу, с тим да та средства остају њихово власништво и враћају им се на њихов захтјев.

Задругом је руководио одбор од три члана који је за свој рад одговарао НОО. Чланови одбора нијесу за свој рад добијали никакве награде.

Тако су НОО, развојем задруга, настојали да мобилишу новчана средства појединаца како би се појачао промет и стабилизовале цијене производа.

Посебну пажњу НОО поклањали су исхрани сиротиње и избјеглица. Због тога су отварали многе јавне кухиње. За њихово снабдијевање, као и за снабдијевање болница и других установа, створане су економије и сточне фарме. За економије употребљавана је напуштена и необрађена земља која се колективно обрађивала.

Економска исцрпљеност народа дурмиторског краја достигла је врхунац у мају 1942. Врховни штаб НОВ и ПОЈ је тада боравио на слободној територији Црне Горе, која је захватала само њен сјеверни дио – на платоу Дурмитора. На малом простору Пиве била је повећана концентрација партизанских јединица чија је јачина била око 7.000 бораца. Сачуване таблице њихове исхране показују да је у неким јединицама дневни оброк износио само 80 гр брашна. У структури исхране бораца месо је све више постајало основни артикал. Да би се санирао сточни фонд предузете су економске мјере преко органа народне власти.

Руководство НОП-а у Црној Гори с разлогом оцјењује да је питање војске и народа „политичко питање, па тек онда економско“.

Да би се превазишло тешко економско стање у прољеће 1942. руководство НОП-а у Црној Гори организује рад партизанских фарми и њихов размјештај на простору Пиве.

На простору Пиве осим око 7.000 бораца било је концентрисано и десетак партизанских болница у којима су лијечени рањеници, чији је прилив био повећан због свакодневних борби. Интензивна ратна активност узроковала је и прилив великог броја бескућника, болесника, изнемоглих и онеспособљених. Идејни творац оснивања сточарских фарми

био је Моша Пијаде, тада начелник Главне интендатуре Врховног штаба. Сточне фарме су формиране на простору Пиве крајем маја и почетком јуна 1942. Укупно их је било 19, а налазиле су се у овим мјестима: Кулићи, Војиновића Катун, Борје (Грубач врх), Николин До, Катин До, Тодоров До, Трса, Капавица (Кутјеш), затим манастир Пива, Кнежевићи, Ђеранићи, Брљево, Равно, Миљковац, Горанско, Црна Гора, Недајно, Крстац и Рудине.²⁵ Ове фарме располагале су са близу 10.000 грла крупне и ситне стоке: крава, оваца, коза. Стока је углавном набављена реквизицијом и конфискацијом по одлуци органа народне власти. У фармама је стока била класирана у неколико категорија: за мужу, приплод, јалова стока, за клање, и др. Рачуна се да је укупни капацитет ових фарми био око 40.000 kg меса.

Немјерљива је била улога ових фарми у прехрани рањеника и болесника у партизанским болницама, посебно у млијеку и млијечним производима са којима су болнице биле благовремено снабдијевене.

Да би се ограничило богаћење приватника и помогло народу, Привредно-финансијски одсјек АВНОЈ-а крајем 1942. године увео је одређене мјере на читавој територији. Одређено је колико ће ушур (ујам) власници млинова наплаћивати од сељака, да би НОО могли према томе сами одређивати колики ће допринос НО фондовима бити дужни да плаћају власници млинова.²⁶

Процент доприноса није био свуда исти. Зависио је од економске моћи млинара и економских прилика у одређеном подручју. У Црној Гори био је веома велик. Упутством покрајинског НО одбора за Црну Гору и Боку од 16. фебруара 1942. нижим НОО власнику млина од ујма остављано је само пола килограма жита дневно по члану породице, а у случају да власник има другог жита одузимала му се и та количина.²⁷ Осим тих мјера значајно је истаћи организовање акција, у првом реду омладинских за обављање појединих послова.²⁸

За обављање привредних активности на ослобођеној територији Црне Горе организоване су радне чете и бригаде у којима је већином била омладина. Омладинске организације одржавале су такмичење у радним акцијама и прикупљању хране и одјеће за јединице Народноослободилачке војске.

На рад се ишло под оружјем са пољопривредним алатом, пјесмом и паролом: „Сви на рад – за више жита“.

За прољећну сјетву 1944. речено је да ни педаљ земље не смије остати необрађен. „Наше радне омладинске чете треба да у извршењу тог задатка одиграју главну улогу. Радним духом и дисциплином и удар-

²⁵ *Зборник НОР*, II, 4, стр. 252. Сточне фарме НОП и ДВ Југославије.

²⁶ Архив ЦК СКЈ, бр. рег. 17494, XI 3–12. (42)

²⁷ *Зборник НОР-а*, том III, књ. II, док. 79. стр. 155.

²⁸ ...

ничким темпом радних чета једино је могуће пребродити све тешкоће, које се пријече на путу извршења овога посла. Као примјер пожртвовања нека нам буду наши борци који из дана у дан туку непријатеља. Они ће учинити све да наше овогодишње жито буде жито побједника. Учини-мо све да побједницима дамо што више жита“, писао је „Омладински покрет“, лист Уједињеног савеза антифашистичке омладине Црне Горе и Боке у броју од 15. марта 1944. године. Радне бригаде су осниване у готово свим већим мјестима Црне Горе. Мања мјеста имала су радне батаљоне. Тако су у радним такмичењима сазријевали млади људи. Биле су то радне акције које су у периоду обнове и изградње, а и касније добиле много шире и организованије облике и дале велике економске, моралне и васпитне резултате.

Осим добровољних прилога ратни плијен је био приход који је стицао од почетка до краја рата. То је био један од најважнијих извора за снабдијевање НОВ-а у лакој наоружању, муницији, храни, одјећи и обући. Порастом војних партизанских јединица и проширивањем борбе ратни плијен је све више растао. Велике количине разноврсног ратног плијена пале су у руке НОВ-а током 1942. и 1943. године приликом ослобођења Колашина, Пљеваља и других градова. Крајем рата ратни плијен је постао главни извор снабдијевања НОВ-а.

Извор снабдијевања НОВ-а била је помоћ савезника. У почетку мала, та помоћ је стално расла нарочито при крају рата. Савезничка војна помоћ утицала је да се терет великих економских издатака народа знатно олакша.²⁹

У периоду 1941–1945. досљедном примјеном наведених мјера нарочито оних које су задирале у промјену имовинских односа, створен је нови тип својине у индустрији и пољопривреди који ће послуже рата као државна својина постати главни економски фактор у привреди нове државе.

Огромни су били напори народа Црне Горе да нахрани себе и своју војску и спријечи глад и „гладну смрт“. Била је то објективна тешкоћа у којој су се нашли народи и војска током рата 1941–1945. године којом су окупатор и његови сарадници настојали да присиле НОП на капитулацију.

У току НОР-а у Црној Гори најшире народне масе поднијеле су најтежи терет рата. Снабдијевање војске храном и одјећом и издржавање сиротиње било је засновано на материјалним изворима народа. Били су то углавном непресушни извори у облику добровољних прилога, реквизиције, пореза, зајмова итд. које је давао народ „са својих скромних њи-

²⁹ Обим савезничке помоћи од 1. I 1944. до 30. VI 1944. Другом ударном корпусу види се из података за одјевне предмете и прехранбене артикле у реферату Обрена Благојевића „О раду и организацији народних власти у Црној Гори“, поднијетом на III засједању ЗАВ-НО-а Црне Горе и Боке, 14. VII 1944. (А. ИТ, VIII, 2–3 (44)). Види и О. Благојевић: *Народна власиј у Црној Гори*, 8–9.

вица, торова и обора“. Без те помоћи народа који су НОО организовали, не умањујући важност и других извора као што су ратни плијен јединица НОВ-а, помоћ савезника нарочито у посљедњим годинама рата, не би било ни коначног успјеха НОБ-е. Тако је побједносни завршетак наше НОБ потврдио исправност пута који је обиљежила КПЈ и у организацији привреде на слободној територији. Пракса је показала да је у условима тешких ратних разарања и заосталости наше привреде једино било остварљиво да се организација привредног живота повјери НОО као непосредним организаторима и извршиоцима свих привредних мјера.

BRANISLAV MAROVIĆ

THE ROLE OF POPULAR RULE IN MONTENEGRO IN SOLVING ECONOMIC PROBLEMS AND IN THE VICTORY OVER FASCISM

Summary

The economy of Montenegro during the war of national liberation (1941–1945), is reviewed based on recently published material and on unpublished archival sources. Economic activity was varied but most often amounted to finding ways and means of procuring material support for the National Liberation Army (NOV), the impoverished population of Montenegro and the refugees coming from various parts of Yugoslavia and especially from Kosovo and Metohija.

Resources were mainly drawn from voluntary donations, requisitioning and confiscation, and later, from loans etc. Procuring provisions for the army and the inhabitants was the daily concern and obligation of the organs of popular authority (NOO). They organized local markets which supplied the population with food and industrial products. The NOO sought to prevent smuggling of goods and to boycott commerce in occupied towns. This paper particularly deals with the process of transition in property relations, the establishment of public property (later to become state-owned) and its early sources, such as confiscation, war profit etc.

